

Moolenbroek, J. van, *Wonderen voor alledag. Elf opstellen over godsdienst en samenleving in de middeleeuwen door Jaap van Moolenbroek, opnieuw uitgegeven bij zijn afscheid van de Vrije Universiteit, Corbellini, S., e. a., ed.* (Middeleeuwse studies en bronnen XCVII; Hilversum: Verloren, 2006, 320 blz., €29,-, ISBN 90 6550 937 2).

‘Aan deze samenleving in het teken van het goddelijke heeft Jaap van Moolenbroek zijn wetenschappelijke leven gewijd.’ Deze saillante zin is te vinden in het ‘Woord vooraf’ van de bundel die vrienden en collega’s van de historicus hebben samengesteld ter gelegenheid van zijn afscheid. Duidelijker kan niet gezegd worden waar Van Moolenbroek zich in zijn wetenschappelijke leven mee bezighield. Wanneer zijn naam valt, komt ook al snel die andere naam in gedachten: Caesarius van Heisterbach. Maar het is natuurlijk niet alleen deze wonderen vertellende cisterciënzer die Van Moolenbroeks aandacht had.

In deze bundel zijn elf artikelen bijeengebracht door de redactie. Zij zijn gegroepeerd rond drie thema’s. Eén van deze thema’s, uiteraard, is Caesarius van Heisterbach. Het tweede thema is genoemd ‘vernieuwingen in het kloosterwezen van de twaalfde en dertiende eeuw’. Ten derde zijn er de artikelen die meer algemeen gaan over het religieuze leven in de late middeleeuwen. We hebben hier een aardig mozaïek van zeer goed leesbare teksten, die ons (aspecten van) de leefwereld van middeleeuwse mensen helder voor ogen voeren: hoe een kruistocht werd gepredikt in Friesland, het ‘eetregime’ in cisterciënzerkloosters, het succes van een tekst over het leven en lijden van Christus. Ik ga nader in op een artikel uit elk van deze drie themagroepen.

In het eerste artikel ‘Een pastoraal offensief in Antwerpen. Norbertus, de volgelingen van Tanchelm, en de stichting van het Sint-Michielsklooster in 1124’ worden de bronnen kritisch bekeken die vermelden dat Norbert van Xanten in Antwerpen het tanchelmisme moest komen bestrijden. Dat is nog niet zo simpel omdat er slechts één bron uit het jaar 1124 zelf stamt. De kwestie is of bisschop Burchard Tanchelm als zondebok gebruikte voor de in zijn ogen noodzakelijke hervorming van het seculiere kapittel van Sint-Michiel. De auteur komt tot de conclusie, dat de norbertijnen niet naar Antwerpen zijn gehaald om het genoemde kapittel te hervormen, maar inderdaad vanwege hetgeen in de bronnen staat: een offensief tegen het tanchelmisme. Overigens: Godfried van Bouillon was geen koning van Jeruzalem. (18) Hij noemde zich bescheiden ‘beschermer van het Heilig Graf.’

In het vierde artikel ‘Over exempels, wonderen en visioenen in het werk van Caesarius van Heisterbach’ wordt een vergelijking gemaakt tussen de verschillende genres die Caesarius gebruikt om zijn boodschap nog helderder aan zijn lezers over te brengen. Van Moolenbroek wil nagaan wat Caesarius onder *exemplum*, *miraculum* en *visio* verstaat en in hoeverre hij een onderscheid maakt tussen deze. Hij komt dan tot de volgende definities: een *exemplum* moet een stichtelijk verhaal zijn en niet alleen maar amuseren. Een

wonder is alles wat in strijd met de gewone natuurlijke loop der dingen gebeurt, een visioen is ‘de hele zintuiglijke waarneming van hetgeen een tekenkarakter draagt.’ Hierbij gaat hij ook in discussie met LeGoff (over diens samen met Bremond en Schmitt geschreven deel *L'exemplum* in de *Typologie des Sources*). Ik vraag me af, of hier niet sprake is van een wat kunstmatige scheiding tussen het een en het ander. Ook als Caesarius zegt, dat men het verhaalde in een exemplum niet tot voorbeeld mag nemen, kan er nog sprake zijn van een exemplum: het gaat dan immers om een niet-navolgenswaard voorbeeld. Ik ben het ook niet helemaal eens met de bewering dat de meeste overtuigingskracht natuurlijk verhalen over wonderen en visioenen bezaten. (126) Er zijn heel wat ‘alledaagse’ exempelen uit die tijd te bedenken, die heel suggestief waren, zonder dat er een bovennatuurlijk element bij kwam kijken. Dit alles neemt niet weg, dat het interessant is te zien, wat Caesarius zelf wil zeggen met deze drie genres.

In ‘Maerlants *Scolastica* of *Rijmbijbel*: een waagstuk?’ (artikel 8) wordt al direct duidelijk, dat het publiceren van een bijbel in de volkstaal – of dat nu Middelnederlands was of een andere taal – inderdaad in die tijd nog niet veel minder dan een waagstuk was: de geestelijkheid stimuleerde het lezen van niet-Latijnse bijbels (door niet-geestelijken!) allerminst, omdat men een theologische vorming als noodzakelijke voorwaarde hiervoor zag. Van Moolenbroek citeert de kerkhistoricus De Bruin, volgens wie Maerlant tweemaal berispt is vanwege dit werk. Zelf zegt Maerlant ook, dat hij problemen met de clerus heeft gehad. Van Moolenbroek constateert dat dit gegolden zou kunnen hebben voor zijn gedicht over de Drie-eenheid, dat inderdaad een waagstuk was, maar in mindere mate voor zijn *Rijmbijbel*, omdat tegen het in orthodoxe geest vertellen van bijbelse geschiedenis geen bezwaar kon bestaan.

Hoe belangrijk het goddelijke was voor mensen in de middeleeuwen komt op diverse manieren goed naar voren in de artikelen uit deze bundel. Juist die aandacht voor het alledaagse maakt deze teksten zo sympathiek en goed leesbaar.

P. Bange

Piersma, H., *Op oorlogspad. Jaap le Poole, verzetsman voor het leven* (Amsterdam: Boom, 2006, 138 blz., €15,50, ISBN 90 8506 346 9).

De auteur, onderzoekster bij het NIOD, laat ons in dit boekje kennismaken met een levensverhaal waarvan men eigenlijk het haast unieke karakter tekort zou doen door het simpelweg aan te duiden als bijzonder.

Jacob le Poole (1914-1993) was een spruit uit een Leidse fabrikantenfamilie die al in de negentiende eeuw opviel door het vooruitstrevende en humane personeelsbeleid in haar textielbedrijf. Na een uitbundig beleefde studententijd trad Le Poole in 1938 als jurist in dienst bij de Octrooiraad. Als ambtenaar werd hem in 1940 de Ariërverklaring ter tekening voorgelegd, waarop hij – en daarmee was hij één der zeer weinigen die zich tegen deze Duitse maatregel verzetten – reageerde met een resolute weigering, die hij later nog eens herhaalde. Daarmee zette hij de toon voor zijn houding tijdens de Tweede Wereldoorlog. Hij nam deel aan velerlei vormen van verzet, bood hulp aan Joodse onderduikers en verzamelde inlichtingen ten behoeve van de Regering in Londen. In de zomer van 1944 werd hij secretaris van het toen op instigatie van ‘Londen’ gevormde College van Vertrouwensmannen. Als zodanig raakte hij in april 1945 betrokken bij de ook na de oorlog (in de kringen van het voormalig verzet) controversiële onderhandelingen met Rijkscommissaris Seyss-Inquart over een vorm van neutralisatie van West-Nederland. Het is dan ook niet verwonderlijk dat hij, aldus Piersma, 42 maal voorkomt in de delen van het standaardwerk van De Jong, waarin deze het eigenlijke verloop van de oorlog beschrijft. (23)

Na de oorlog nam de loopbaan van deze ‘verzetsman voor het leven’ vrij spoedig een in sommige opzichten merkwaardige keer, die overigens uit zijn karakterstructuur goed te verklaren valt. Aanvankelijk wijdde hij zich met de hem bijna steeds typerende bevlogenheid en stuwkracht aan taken die naar ieders oordeel duidelijk aansloten bij zijn verzetsverleden. Zo was hij lid van de Centrale Eredraad van de SDAP (eerder lid van de Vrijzinnig-Democratische Bond had hij zich eind mei 1945 bij deze partij gemeld) en maakte hij deel uit van de commissie-Fentener van Vlissingen, die het gedrag van onder anderen secretaris-generaal Hirschfeld moest beoordelen. Ook werd hij lid van de Voorlopige Staten-Generaal. In 1948 keerde hij voor korte tijd terug in de Tweede Kamer, die hij echter weer spoedig verliet omdat hij het niet eens was met de goedkeuring door de Partij van de Arbeid van de tweede Politie Actie.

De eerste decennia na 1945 stond zijn leven echter vooral in het teken van actie voor degenen die in de oorlog al of niet door eigen schuld aan de ‘verkeerde kant’ terecht waren gekomen en daarvan inmiddels de gevolgen moesten dragen. Van zijn bezorgdheid over hun lot legde hij al op 19 december 1945 getuigenis af in de Voorlopige Staten-Generaal. Die bezorgdheid uitte zich ook in een felle controverse met de notoire Amsterdamse procureur-fiscaal Sikkel. Le Poole keerde zich tegen deze man die geen ‘lichte gevallen’ kende in een geharnast artikel in het blad van de Stichting Toezicht